Inleiding. De vervolging van homoseksuelen door de nazi's

Présentation. Histoire et mémoire de la persécution des homosexuel-le-s par les nazis

Régis Schlagdenhauffen

Traducteur : Gorik de Henau

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6339>

DOI : 10.4000/temoigner.6339

ISSN : 2506-6390

Cet article est une traduction de :

Présentation. Histoire et mémoire de la persécution des homosexuel-le-s par les nazis - URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/6319> [fr]

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2017

Pagination : 60-71

ISBN : 978-2-930953-01-4

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Régis Schlagdenhauffen, «Inleiding. De vervolging van homoseksuelen door de nazi's», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 125 | 2017, Online op 24 décembre 2021, geraadpleegd op 03 février 2022. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/6339> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.6339>

DE VERVOLGING VAN HOMOSEKSUELEN DOOR DE NAZI'S

Dankzij het toegenomen aantal studies over het onderwerp is de afgelopen jaren onze historische kennis gegroeid over de vervolging en deportatie van homoseksuelen door de nazi's.

In dit dossier geven we het woord aan zowel ervaren als jonge onderzoekers. Zij werpen een licht op het bijzondere lot van vrouwelijke en mannelijke homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog, en bestuderen hoe de herinnering aan deze episode evolueerde na de oorlog.

INLEIDING

Voorstelling
van de artikels

Het historisch onderzoek naar de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog in Europa wordt steeds accurater. Hoewel er nog geen overkoepelende Europese studie over de problematiek bestaat, willen we in deze inleiding een algemeen overzicht bieden van de huidige stand van het onderzoek. We besteden bijzondere aandacht aan lopende studies, waarvan sommige met een artikel in dit nummer aan bod komen.

Vervolgens bestuderen we in Europees verband: de soorten vervolging van homoseksuelen gedurende de Tweede Wereldoorlog, hun uiteenlopende ervaringen in de concentratiekampen en tot slot de vormen van verzet, de zeldzame vrijheden en meer algemeen de progressieve wetgeving in bepaalde landen. Hoewel het naziregime voor heel wat personen in verschillende maatschappelijke groepen gelijkstond met absolute gruwel trachtten sommige staten toch doelbewust de individuele vrijheden te beschermen, althans wat seksuele geaardheid betreft.

De vervolging van homoseksuelen werd in de loop der jaren steeds beter gedocumenteerd. Dat blijkt uit de vier artikelen in dit dossier. In het eerste wijst Florence Tamagne erop dat de nazivervolging van Duitse homoseksuelen twaalf jaar (1933-1945) duurde. Ze ging gepaard met meer dan 100 000 arrestaties en nam nooit eerder geziene vormen aan. Het nationaalsocialistische systeem wilde homoseksualiteit uitroeien via een combinatie van preventieve en dwangmaatregelen: verplichte medische behandelingen, castratie, veelsoortige experimenten. Daardoor werden de levens van tienduizenden vrouwen en mannen kapotgemaakt; ze werden naar gevangenissen en concentratiekampen gestuurd en slechts enkelen overleefden het.

Vervolgens stelt Claudia Schoppmann een synthese voor van het onderzoek naar lesbische vrouwen onder het nazi-juk. Ze baseert zich op getuigenissen van deportatieoverlevenden en werpt licht op een levendige lesbische subcultuur in de concentratiekampen, maar ook op de spanningen binnen een afgesloten, eenslachtige wereld, waarin homoseksuele vrouwen om verschillende redenen vaak op een zijspoor werden gezet. Via dit artikel krijg je ook zicht op een wereld die niet vrij was van (vooral seksueel) geweld.

In zijn artikel beschrijft Jean-Luc Schwab hoe de onderdrukking van homoseksualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog in Frankrijk werd aanpak. In het zogenaamde 'vrije' Frankrijk, in bezet Frankrijk en in geannexeerd Frankrijk (de Elzas en Moselle) waren drie verschillende vormen van gerechtelijke en buitengerechtelijke vervolging van toepassing. In het eerste geval maakte de staat vanaf 1940 gebruik van administratieve opsluiting. In bezet gebied kon elke Franse

burger die intieme relaties had met een soldaat van het bezettingsleger worden vervolgd door een speciale Duitse rechtbank, en wel krachtens artikel 175 van het strafwetboek van het Derde Rijk ter beteugeling van 'tegennatuurlijke' betrekkingen. In ingelijfd Frankrijk ten slotte gebruikte het naziregime zowel buitengerechtelijke als gerechtelijke vervolging in het raam van de *Gleichschaltung* (gelijkschakeling) van deze drie departementen in het oosten van Frankrijk. Uiteindelijk werden niet minder dan 370 homoseksuele mannen het slachtoffer van dit beleid; de meesten werden opgesloten in het speciale heropvoedingskamp Schirmeck.

Sam Seydieh, die onlangs zijn doctoraatsverhandeling in de sociologie verdedigde, laat in zijn artikel zien hoe er een specifiek engagement ontstaat in militante LGBT-kringen (lesbisch, gay, bi- en transseksueel) op basis van verschillende herinneringsvormen aan de homodeportatie (getuigenissen, sporenonderzoek, herdenkingen). Hoe zeer de gemeenschap ook is geëvolueerd en hoe groot de onderlinge verschillen ook mogen zijn, zo stelt de auteur, het militante milieu blijft een plaats waarbinnen verschillende aspecten van de herinnering kunnen samenkomen: 'tweedegraadsherinneringen' van activisten, historische herinnering van activisten rond een gemeenschappelijk verleden en gemeenschappelijke herinneringen aan de strijd. Via zijn artikel kunnen we begrijpen hoe belangrijk de militante socialisering is voor het doorgeven van de herinnering. De drijfveren van dit engagement zijn enerzijds te vinden in de institutionele context en anderzijds in de individuele loopbaan van activisten.

Stand van
het onderzoek

Meteen na de oorlog publiceerden activisten hun eerste boeken en verslagen over het lot van homoseksuelen tijdens het naziregime, waarmee de krijtlijnen voor het collectieve geheugen werden uitgezet. Het speerpunt daarvan was het tijdschrift *Levensrecht*, uitgegeven in Amsterdam. Ondanks de onnauwkeurigheden en de soms militante toon van de artikelen en getuigenissen vormde het toch de basis voor de historische werken die daarna zouden verschijnen (Schlagdenhauffen 2011). Toen in de jaren vijftig in Duitsland artikelen verschenen in tijdschriften van homoseksuele verenigingen werd de weg gebaad voor de eerste schoorvoetende boekpublicaties in de jaren zestig. *Das Große Tabu* (1967) was het product van een conservatieve tijd. In dit werk trachtte de Duitse seksuoloog Willhart Schlegel in de eerste plaats de schijnwerpers te richten op homohaar, en dan vooral zoals die op nooit eerder geziene wijze tot uiting was gekomen bij de nazivervolging van homoseksuelen. Dankzij mei 68, een

INLEIDING

beloftevol moment waarop in verschillende Europese landen emancipatiegroepen en -verenigingen van homo's en lesbiennes werden opgericht, ontstond een wil tot weten. In hun algemene strijd om vergeten verhalen uit de 'officiële geschiedenis' onder de aandacht te brengen toonden homo-activisten ook meer interesse voor de specifieke lijdensweg van hun voorgangers. Vanaf de jaren zeventig mengden ze zich steeds vaker in het debat en gingen ze zich de roze driehoek toe-eigenen die gedeporteerde homoseksuelen in de kampen droegen.

De publicatie van de memoires van Heinz Heger was daar niet vreemd aan, want via dit eerste getuigenis van een gedeporteerde homoseksueel konden de activisten van homoseksuele bevrijdingsbewegingen zich voor het eerst met een slachtoffer identificeren. In de in 1972 verschenen bestseller *De mannen met de roze driehoek* werd het relaas gedaan van de gedeporteerde Oostenrijkse homoseksueel Heinz Heger. Daarna volgde de sociologische en historische studie *Seminar: Gesellschaft und Homosexualität* van Rütger Lautmann. Via een kwantitatieve studie toonde de auteur aan dat homoseksuelen in de concentratiekampen vanwege verschillende sociale elementen een veel lagere levensverwachting hadden dan 'heteroseksuele' gevangenen (Lautmann 1977, 300-365). Daarna ging het aantal publicaties in stijgende lijn. We vermelden twee doctoraatsverhandelingen. In *Homosexuelle unter dem Hakenkreuz* (1990) maakte Burkhard Jellonek gebruik van de Gestapo-archieven om een vergelijking te maken tussen de vervolging in een grote Duitse metropool (Düsseldorf), een middelgrote stad (Würzburg) en een landelijk gebied (de Palts-streek). En Claudia Schoppmann behandelde deze kwestie

voor het eerst via de gender-invalshoek in haar verhandeling uit 1997, die vandaag nog altijd geldt als de referentie bij uitstek betreffende lesbische vrouwen onder het Derde Rijk. Deze werken effenden het pad voor een reeks publicaties die exclusief gewijd waren aan de geschiedenis van Duitse homoseksuelen in het Derde Rijk, bijvoorbeeld die van Thomas Rahe (1999) en Olaf Mussmann (2000). Daarnaast verschenen, onder de impuls van een groep Nederlandse onderzoekers (Koenders 1996), de eerste buitenlandse studies naar homoseksuelen in de door de nazi's bezette en ingelijfde gebieden. Tot slot publiceerde de historicus Günter Grau in 2004 een werk dat ook een referentie zou worden. Via administratiearchieven schetste hij hoe de nazi's in Duitsland en in bepaalde ingelijfde gebieden stapsgewijs de vervolging van homoseksuelen organiseerden.

Behalve wetenschappelijke literatuur zijn er ook de getuigenissen van homoseksuelen die werden vervolgd tijdens het Derde Rijk en meer algemeen de Tweede Wereldoorlog. Sommige daarvan zijn autobiografisch van aard, bijvoorbeeld die van de reeds genoemde Oostenrijker Heinz Heger (1972), Pierre Seel (in 1994 gepubliceerd met medewerking van de journalist Jean Le Bitoux) en Rudolph Brazda. Die laatste maakte in juni 2008, op 95-jarige leeftijd, wereldkundig dat hij een gedeporteerde homoseksueel was; Jean-Luc Schwab schreef zijn biografie die in 2010 in het Frans verscheen. Ze sloot aan bij een reeks gebundelde getuigenissen die door Duitse collega's op schrift werden gesteld en uitgegeven. In dit verband vermelden we het boek van Lutz van Dijk uit 1992, met elf verhalen van homoseksuelen die de oorlog overleefden. Andreas Sternweiler stelde dan weer de reeks *Lebensgeschichten* samen

met het levensverhaal van vier Duitse homoseksuelen: de fotograaf Albrecht Becker, de padvinder Heinz Dörmer, de literatuurprofessor Richard Plant en de kunsthistoricus Christian Adolf Isermeyer.

Dit overzicht zou niet volledig zijn zonder de theatrale, filmische en literaire producties en de recentste Franstalige publicaties. Zo is *Bent* van Martin Sherman het toneelstuk bij uitstek over de nazivervolging van homoseksuelen (vgl. Hammermeister 1997). Het ging in 1979 in première in Londen, werd in 1980 opgevoerd in New York en in 1981 in Parijs. In 1999 volgde de documentaire *Paragraph 175* van Rob Epstein en Jeffrey Friedman.¹ Dichter bij huis verschenen onlangs twee literaire werken in het Frans. Het eerste, *Les guérir* van Olivier Charneux (2016), gaat over de ervaringen van de Deense arts Carl Vaernet die medische experimenten uitvoerde op groepen homoseksuelen in het kamp Buchenwald. In het tweede, *Je suis en vie et tu ne m'entends pas* van Daniel Arsand, keert een zekere Klaus na zijn deportatie terug naar een wereld waarin hij door niemand meer wordt opgewacht. Verder verschenen er een aantal geschiedkundige werken in het Frans, wat wijst op de actuele belangstelling voor de kwestie van de 'homoseksuele deportatie'. We denken dan aan *Le IIIe Reich et les homosexuels* van Thomas Rozec (2011) en de studies van Mickaël Bertrand (2011) en Régis Schlagdenhauffen (2011, 2017).

In wat volgt, vatten we de belangrijkste resultaten van die werken samen. Op die manier willen we licht werpen op het complexe karakter van de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar ook op bepaalde vrijheden en de progressieve wetgeving die tijdens die periode in enkele Europese landen werd ingevoerd.

Vervolging

De nazivervolging trof homoseksuelen op verschillende manieren, al naargelang hun geslacht en nationaliteit. In het algemeen richtte het naziregime zich eerder op mannen dan op vrouwen; het nam verder homoseksuelen in Duitsland en de geannexeerde gebieden in het vizier terwijl het zich daar in de bezette gebieden maar minimaal mee bezighield. Ook werden niet alle Europese homoseksuelen gedeporteerd. De geschiedenis en bijzonderheden van die vervolging in Duitsland komen aan bod in de artikelen van Florence Tamagne en Claudia Schoppmann.

In Oostenrijk en Nederland, twee staten onder nazigezag, toonde het nazisysteem dat het zich kon aanpassen aan de omstandigheden. Na de *Anschluss* in 1938 werd Oostenrijk in het Derde Rijk opgenomen maar het Oostenrijkse recht bleef er van kracht. In tegenstelling tot Duitsland waren homoseksuele relaties verboden ongeacht het geslacht van de partners, dit op grond van artikelen 129 en 130 van het Oostenrijkse strafwetboek. Om

(1) Rob Epstein en Jeffrey Friedman, *Paragraph 175*, USA, ASC Distribution, 1999, 81 min.

INLEIDING

die reden telt Oostenrijk van alle door het *Reich* ingelijfde staten het grootste aantal lesbische nazislachtoffers. Volgens Angela Mayer (2002) werden er tientallen daadwerkelijk opgepakt en veroordeeld. De meeste vervolgte lesbiennes werden opgesloten in concentratiekampen of arbeidsheropvoedingskampen (*Arbeitserziehungslager*), of nog in psychiatrische instellingen. In Wenen werden tussen 1938 en 1943 79 vrouwen veroordeeld krachtens artikel 129, tegenover 1400 mannen tijdens dezelfde periode (Kirchknopf 2017).

Hoewel in Nederland homoseksuele betrekkingen tussen instemmende volwassenen niet verboden waren, had de Nederlandse politie sinds 1920 toch de gewoonte om de identiteit van mensen met homoseksuele praktijken in speciale bestanden op te nemen (Koenders 2002, 266). Pieter Koenders, auteur van een studie over de bestraffing van homoseksualiteit in bezet Nederland, beschrijft hoe het Duitse bezettingsleger op 31 juli 1940 een naziverordening afkondigde waardoor homoseksuele relaties tussen instemmende volwassenen konden worden bestraft met een gevangenisstraf van vijf jaar, naar het model van artikel 175 van het Duitse strafwetboek. Dat was een aanvulling op artikel 248a van het Nederlandse strafwetboek, waarin homoseksuele betrekkingen tussen meerder- en minderjarigen verboden werden. Maar omdat de verordening van de bezetter kwam, toonde de Nederlandse politie zich niet bijzonder behulpzaam in het afdwingen ervan.

Als gevolg daarvan veranderden de nazi's van strategie en richtten in Den Haag een centraal bureau op voor de registratie van homoseksuelen. Om de communicatie met de politie van het Rijk te stroomlijnen werd het coderingssysteem bovendien afgestemd

op dat van Duitsland (Koenders 2002, 269). Vanaf 1943 zien we in het organisatieschema van de Nederlandse zedenpolitie een centrale voor de bestrijding van homoseksualiteit. Op die manier werden vier doelstellingen van de bezetter gerealiseerd: het verdwijnen van homoseksuele verenigingen, de strafrechtelijke veroordeling van (mannelijke) homoseksualiteit, het registreren van als homoseksueel bestempelde personen en tot slot het oprichten van speciale politiebrigades voor de bestrijding van homoseksualiteit. Aangaande de bestraffing van homoseksuelen in Nederland komen we uiteindelijk tot volgende cijfers: 138 voorgeleidingen tussen 1940 en 1943 krachtens de ordonnantie 81/40, 90 veroordelingen en 10 opsluitingen in psychiatrische ziekenhuizen. Daarnaast werden 164 mannen voorgeleid wegens schending van artikel 248 bis, waarvan 77 tot een gevangenisstraf werden veroordeeld (Grau 2004, 270). Tot slot vermeldt Koenders dat bepaalde personen weliswaar niet voor het gerecht werden veroordeeld, maar toch vervolgd werden vanwege hun homoseksualiteit; het betreft zonder uitzondering Joden. Zo werden in 1942 drie mannen en een vrouw gearresteerd, vervolgens gedeporteerd en vermoord in het raam van de *Endlösung* (Koenders 1996).

Homoseksuelen in de kampen

Onderzoek toont aan dat ongeveer 50 000 mannen door het nazirechtssysteem werden veroordeeld tot gevangenisstraffen, verbeteringsgestichten en werkkampen. Tussen de 5 000 en 10 000 mannen werden vanwege homoseksualiteit in concentratiekampen opgesloten. Maar daar vormden de homoseksuelen een statistische minderheid; ze vertegenwoordigden minder dan één procent van de gevangenen. Ze werden geografisch en sociaal gescheiden van hun kameraden en waren het slachtoffer van de SS én hun medegevangenen. De heersende homofobie in de kampen leek zo een weerspiegeling van de homohaat in de samenleving. homoseksuelen door hun 'heteroseksuele' kameraden als eersten aangewezen voor overplaatsing naar die commando's en kampen waar de woen- en werkomstandigheden het zwaarst waren. Door het homoseksuele etiket waren deze mensen dan ook nog eens voorbestemd om te dienen als proefkonijn: castratie in Sachsenhausen, 'normaliseringstesten' in Ravensbrück,

'hormoontherapie' in Buchenwald. In vergelijking met de andere groepen Duitse gevangenen was de levensverwachting van homoseksuelen veel lager, zoals het ook onwaarschijnlijk was dat ze ooit zouden worden vrijgelaten. Van de vrijgelaten homoseksuelen werd bovendien een aanzienlijk aantal onder dwang ingelijfd bij de *Wehrmacht* of bijzondere SS-bataljons (vooral na 1942). Toch zijn er zeldzame gevallen bekend van homoseksuelen die zich in de kamphiërarchie wisten op te werken. Zij lijken zich te hebben gedragen als andere gevangenen met een zekere rang en onderhielden vriendschappelijke, affectieve en zelfs seksuele betrekkingen met andere mannen, zoals in detentiecentra in het algemeen gebruikelijk was.

In wat volgt, hebben we het over drie specifieke lotgevallen: lesbische vrouwen, Joodse homoseksuelen en homoseksuelen die onder dwang bij het Duitse leger werden ingelijfd. Omdat veel archieven werden vernietigd blijft het moeilijk inschatten hoeveel lesbiennes vanwege hun seksuele geaardheid in concentratiekampen werden opgesloten. Overigens blijven er maar weinig sporen over van hun aanwezigheid in de kampen want in het register werd de vermelding 'lesbisch' steevast als addendum opgenomen, dat wil zeggen als bijkomend motief voor opsluiting, zoals Claudia Schoppmann in haar bijdrage terecht opmerkt. De informatie over homoseksuele Joden is al even fragmentarisch.² Maar via verschillende casussen krijgen we toch een beter inzicht in de dubbele straf die hun te beurt viel. Hans Meyersohn bijvoorbeeld, gedeporteerd naar Sachsenhausen in de buurt van Berlijn, werd in 1937 door het nazigerecht veroordeeld als een persoon van het 'Joodse ras' die seksuele betrekkingen had onderhouden met Arische mannen.³ Op zijn

(2) De bevindingen in dit deel werden deels ontleend aan een artikel van Schlagdenhauffen (2006).

(3) 'Strafschärfend fiel ins Gewicht, dass Meyersohn als Jude mit einem Arier widernatürliche Unzucht begangen und damit das rassische Empfinden des deutschen Volkes auf das gröblichste verletzt hat.' (Schlagdenhauffen 2006, 172).

INLEIDING

proces werd hij twee keer beschuldigd, eenmaal van homoseksualiteit en eenmaal van raciale smaad aan het Duitse volk. In de uitspraak van het arrest op 3 februari 1937 werd het Joodse ‘karakter’ van de homoseksueel Hans Meyersohn een verzwarende factor genoemd. Vervolgens werd hij opgesloten in Sachsenhausen. Net als alle homoseksuele Joden werd hij in quarantaine geplaatst in het blok van de homoseksuelen, en dus niet samen met de andere Joden in het ‘kleine kamp’. Dit geval is bijzonder interessant, omdat de nazi's voor mannen met een dubbel brandmerk een uitzondering maakten. Zodra het om homoseksuelen ging, of die nu ‘Arisch’ dan wel ‘Joods’ waren, werden ze in dezelfde barakken samengebracht om te vermijden dat homoseksualiteit zich naar de rest van het kamp zou ‘verspreiden’. Maar in bepaalde omstandigheden konden homoseksuelen toch worden vrijgelaten, in het bijzonder toen Duitsland de totale oorlog aanging en elke man er toe deed.

In dit verband is het voorbeeld van Heinz F. veelbetekenend. Hij werd maar bij de *Wehrmacht* ingelijfd nadat hij verschillende kampen had aangedaan. Zijn biografie, opgetekend door Rainer Hoffschmidt in een boek over homoseksuelen in Hannover, is de moeite waard om even bij stil te staan (Hoffschmidt 1992, 130-133). Heinz F. werd in 1905 geboren en ging na zijn eindexamen middelbare school rechten studeren. Vervolgens vestigde hij zich in München, waar hij een homoseksuele vriendenkring opbouwde. Op 17 december 1935 werd hij door de Gestapo gearresteerd. Zijn aanhouding, net als die van twintig andere vermeende homoseksuelen, volgde op de aanhouding van een kennis. Heinz F. werd eerst opgesloten in de gevangenis van Bielefeld, vervolgens werd hij overgebracht naar de gevangenis

in München en uiteindelijk naar Dachau, waar hij twee jaar bleef. In juli 1937 werd hij vrijgelaten. Een jaar later werd hij weer gearresteerd en gevangengezet. Het motief voor de tweede aanhouding is niet bekend. Ditmaal werd hij opgesloten in Buchenwald, waar hij tot 1942 bleef. Hij werd er ingedeeld bij de penitentiaire compagnie, maar beweerde geluk te hebben gehad, want hij werkte als vergruizer. Samen met een andere, Berlijnse homoseksueel vulde hij kiepwagentjes met stenen uit een steengroef. In 1942 werd hij overgebracht naar Natzweiler. Die periode was naar eigen zeggen de zwaarste. Aan het eind van 1942 werd hij opnieuw overgeplaatst, nu naar Sachsenhausen. Op dat ogenblik hadden de industrieën die profiteerden van de concentratiekampgevangenen extra mankracht nodig. Om die reden ontsnapte Heinz F. aan het disciplinaire commando en hij werd toegewezen aan een werkplaats van het luchtvaartbedrijf Heinkel. Eind 1944 beval de Gestapo dat hij uit het kamp moest worden vrijgelaten en overgebracht naar de gevangenis van München. Op 1 mei 1945 werd hij ingelijfd bij de *Wehrmacht*. Het betreft geen alleenstaand geval, want eind 1944 werden alleen al in Sachsenhausen 357 andere gevangenen vrijgelaten en onmiddellijk naar het front gestuurd (Calic 2012).

Verzet, vrijheden en progressieve wetgeving

De Tweede Wereldoorlog was niet alleen een tijd waarin homoseksuelen werden vervolgd, de periode vormde ook een hoogtepunt van de strijd tegen het nazisme. Een aantal homoseksuele vrouwen en mannen onderscheidden zich op dat vlak. Bovendien, en dit zal verderop worden uitgediept, voerden bepaalde Europese landen progressieve hervormingen uit ter bescherming van homoseksuelen.

Heel wat biseksuele en homoseksuele mannen en vrouwen engageerden zich in verzetsbewegingen. In Frankrijk is er het voorbeeld van Daniel Cordier, die in 1942-1943 secretaris was van Jean Moulin [een van de belangrijkste Franse verzetslui (1899-1943), noot van de vertaler]. Daarnaast ook Pascal Copeau, een van de oprichters van de *Conseil National de la Résistance* (Leenhardt 1994), en de lesbische kunstenaar Claude Cahun die samen met haar metgezel actief meewerkte aan verzetsbewegingen op het eiland Jersey, tot ze in 1944 door de Gestapo werd opgepakt.

Met de historicus Michael Sibalis kunnen we zelfs de werkhypothese opperen dat homoseksuelen ideale verzetslui waren. Ze waren immers ‘eraan gewend ondergedoken te leven’ en hadden door gaans eega noch kinderen, waardoor ze makkelijker ‘die sprong in het niets wagen die nu eenmaal inherent is aan het verzet’ (Jackson 2007).

Een groot stuk van de geschiedenis van de homoseksuelen in het verzet moet nog worden geschreven. Momenteel zijn slechts een paar versnipperde elementen bekend. De Tsjechische historicus Jan Seidl bijvoorbeeld vond sporen van Tsjechische homoseksuelen en lesbiennes binnen verzetsnetwerken. Ten eerste was er het netwerk rond de priester Otakar Zadrazil (1900-1945), een geestelijke van het augustijnenklooster in Brno. Ten tweede een stel vrouwen dat in Praag een netwerk oprichtten van uitsluitend homoseksuelen (mannen en vrouwen). Uit de fragmentarische bronnen leren we dat de groep werd gearresteerd en gedeporteerd als politiek gevangenen (Seidl 2014, 263-264).

Florence Tamagne, auteur van een opmerkelijke bijdrage in dit dossier, wist in eerder onderzoek al aan te tonen dat homoseksuelen zich zelfs onderscheidden in verzetsnetwerken binnen de concentratiekampen. Een van hen was Robert Oelbermann, leider van een door de nazi's verboden jeugdbeweging. Hij werd beschuldigd van misdaden tegen artikel 175 en in september 1936 veroordeeld tot 21 maanden dwangarbeid (vgl. Tamagne 2006). Andreas Sternweiler schrijft over de man:

In Sachsenhausen organiseerde hij een verzetsgroep waarin hij homoseksuelen en politieke gevangenen wist te verenigen. [...] Na de oorlog was hij een van de weinige homosek-

suele gedeporteerden die voor hun politieke engagement de status van ‘oorlogsslachtoffer’ kregen. (Sternweiler 2000)

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden tegelijkertijd veel wetten gestemd die homoseksuelen juist moest beschermen. Sommige Europese landen haalden homoseksuele relaties uit de strafrechtelijke sfeer, te beginnen met IJsland in 1940. Het stemde zijn wetgeving daarmee af op die van Denemarken, waar dit al in 1933 was gebeurd. In 1942 maakte het invoeren van een nieuw federaal strafwetboek in Zwitserland deel uit van diezelfde dynamiek om het seksuele recht te moderniseren. In dat land hadden de Zwitsers-Duitse kantons homoseksualiteit tot dan toe meestal bestraft op basis van het Duitse artikel 175, terwijl de Latijnse kantons grotendeels het Franse of Italiaanse recht overnamen, waarin homoseksualiteit niet verboden was. Het laatste Europese land dat de weg van de decriminalisering insloeg, was Zweden in 1944. De voorstanders van de hervorming meenden dat op die manier de afpersers die het vooral op homoseksuelen gemunt hadden, de pas kon worden afgesneden. Zoals uit de geschiedenis is gebleken breidde die tendens van geleidelijke decriminalisering en erkenning van homoseksuele levensvormen, hoofdzakelijk gedreven door Scandinavische en neutrale staten, zich na de oorlog over heel Europa uit.

De geschiedenis van de Europese homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog is nog lang niet geschreven. We hebben jonge, stoutmoedige onderzoekers nodig om een aantal nieuwe pistes te bestuderen en andere verder uit te werken. Met dit themanummer draagt *Getuigen* haar steentje bij. Het dossier biedt diepgaande inzicht-

ten van ervaren vorsers met naam en faam in het domein, maar presenteert ook in primeur de eerste resultaten van gloednieuwe publicaties van jonge onderzoekers. ■

Régis Schlagdenhauffen

EHESS Parijs

Vertaling uit het Frans: Gorik de Henau

BIBLIOGRAFIE

- Daniel Arsand, *Je suis en vie et tu ne m'entends pas*, Arles: Actes Sud, 2016.
- Mickaël Bertrand, *La déportation pour motif d'homosexualité en France*, Dijon: Mémoire active, 2011.
- Edouard Calic, *Himmler et l'empire SS*, Parijs: Nouveau Monde, 2012.
- Olivier Charneux, *Les guérir*, Parijs: Robert Laffont, 2016.
- Günter Grau, *Homosexualität in der NS-Zeit. Dokumente einer Diskriminierung und Verfolgung*, Frankfurt: Fischer, 2004.
- Kai Hammermeister, 'Inventing History: Toward a Gay Holocaust Literature', *The German Quarterly* 70(1), 1997, 18-26.
- Heinz Heger, *De mannen met de roze driehoek: het verslag van een homoseksueel over zijn gevangenschap in het concentratiekamp van 1939 tot 1945* [1972], uit het Duits vertaald door A. J. Gerritsen, Amsterdam: Pegasus, 1982.
- Rainer Hoffschmidt, 'Wegen Homosexualität beinahe zehn Jahre in Konzentrationslagern – das Bericht eines Zeitzeugen', in id., *Olivia. Die bisher geheime Geschichte des Tabus Homosexualität und der Verfolgung der Homosexuellen in Hannover*, Hannover: Selbstverlag, 1992.
- Julian Jackson, 'L'homosexualité au XXe siècle: climats, problèmes', *La Ligne d'ombre* 2, 2007, <http://www.lignedombre.org/jtj.htm> (geraadpleegd 31 juli 2017).
- Burhard Jellonek, *Homosexuelle unter dem Hakenkreuz. Die Verfolgung von Homosexuellen im Dritten Reich*, Paderborn: Schöningh, 1990.
- Johann Karl Kirchknopf, 'L'Anschluss, une annexion sexuelle?', in Régis Schlagdenhauffen Julie Le Gac & Fabrice Virgili (red.), *Homosexuel-le-s en Europe au temps de la Seconde Guerre mondiale*, Parijs: Nouveau Monde, 2017.
- Pieter Koenders, *Tussen christelijk reveal en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid, met de nadruk op repressie van homoseksualiteit*, Amsterdam: IISG, 1996.
- ---, 'Die Bekämpfung der Homosexualität in den besetzten Niederlanden', in Burkhard Jellonek & Rüdiger Lautmann (red.), *Nationalsozialistischer Terror gegen Homosexuelle. Verdrängt und ungesühnt*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2002, 263-272.
- Rüdiger Lautmann, *Seminar: Gesellschaft und Homosexualität*, Frankfurt-am-Main: Suhrkamp, 1977.
- Pierre Leenhardt, *Pascal Copeau: 1908-1982: l'histoire préfère les vainqueurs*, Parijs: L'Harmattan, 1994.
- Angela Mayer, "'Schwachsinn höheren Grades". Zur Verfolgung lesbischer Frauen in Österreich während der NS-Zeit', in Burkhard Jellonek & Rüdiger Lautmann (red.), *Nationalsozialistischer Terror gegen Homosexuelle. Verdrängt und ungesühnt*, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2002, 83-96.
- Olaf Mußmann (red.), *Homosexuelle in Konzentrationslagern*, Bad Münstereifel: Westkreuz, 2000.
- Thomas Rahe (red.), *Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland. Verfolgung von Homosexuellen im Nationalsozialismus*, Bremen: Temmen, 1999.
- Thomas Rozec, *Le IIIe Reich et les homosexuels*, Parijs: Hermann, 2011.
- Régis Schlagdenhauffen, 'Le nouveau musée de Yad Vashem et la commémoration des victimes homosexuelles du nazisme' [2005], *Bulletin du Centre de recherche français de Jérusalem* 16, 2006, 120-138.
- ---, *Triangle rose*, Parijs: Autrement, 2011.
- ---, 'De Dodenherdenking aan het Homomonument in Amsterdam: herdenking van de slachtoffers van het naziregime en politiek gebruik van de herinnering', vertaald uit het Frans door Anneleen Spiessens, *Getuigen tussen geschiedenis en gedachtenis* 110, 2011, 114-126.
- ---, Julie Le Gac & Fabrice Virgili (red.), *Homosexuel-le-s en Europe pendant la Seconde Guerre mondiale*, Parijs: Nouveau Monde, 2017.
- Willhart Schlegel, *Das Große Tabu. Zeugnisse und Dokumente zum Problem der Homosexualität*, München: Rütten & Loening, 1967.
- Claudia Schoppmann, *Nationalsozialistische Sexualpolitik und weibliche Homosexualität*, Pfaffenweiler: Centaurus, 1997.
- Jean-Luc Schwab, *Rudolf Brazda. Itinéraire d'un triangle rose*, Parijs: Florent Massot, 2010.
- Pierre Seel & Jean Le Bitoux, *Moi Pierre Seel, déporté homosexuel*, Parijs: Calmann-Lévy, 1994.
- Jan Seidl, Ruth Jochanan Weiniger, Ladislav Zigmund & Lukáš Nozar (red.), *Tepla Praha. Pruvodce po queer historii hlavního mesta 1380-200*, Brno: Černé pole, 2014, 263-264.
- Andreas Sternweiler, 'Homosexuelle aus der Jugendbewegung', in Joachim Müller & Andreas Sternweiler, *Homosexuelle Männer im KZ Sachsenhausen*, Berlin: Schwules Museum/Rosa Winkel, 2000, 109-144.
- Florence Tamagne, 'La déportation des homosexuels durant la Seconde Guerre mondiale', *Revue d'éthique et de théologie morale* 239, 2006, 77-104.